

„Český příběh“ o Robinsonu Crusoeovi v 19. století v kontextu tehdejší cestopisné literatury*

Jiří Hrabal

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra bohemistiky
jiri.hrabal@upol.cz

SYNOPSIS

The ‘Czech Story’ of Robinson Crusoe in the 19th Century, in the Context of Travel Literature of Its Time

This study traces changes in 19th-century Czech retellings of *Robinson Crusoe*, from the Czech translations of German adaptations by Joachim Heinrich Campe, Gustav Adolf Gräbner, and Karl Rudolf Oskar Höcker, to the original Czech retellings by Pavel Josef Šulc, František Doucha, Jan V. Novák, Antonín Mojžíš, and others. This tradition is analysed in connection to changes in contemporary travel literature, with special attention to certain mutual coincidences: for example, the fact that travel literature, from early on, was influenced by such literary *topoi* as the shipwreck, life on a deserted island, encounter with the other, duels with pirates, etc. These *topoi* provided the frameworks and methods for writing travel literature; conversely, the stories of real journeys influenced the writing of novels. This mutual coincidence is not unique to Czech literary culture, as the author illustrates through the example of 18th-century adaptations of *Robinson Crusoe* in the British context. Specific to the 19th-century Czech tradition is a tendency to present the story as a ‘scientific type’ of travelogue, where the narrator serves as a kind of note-taking apparatus, providing expert explanatory notes, and in which the fictional story is set in a specific context (geographical, historical, cultural, or botanical-zoological) in its contemporary world.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Příběh; adaptace; *Robinson Crusoe*; český cestopis; cestování; 19. století / story; adaptation; *Robinson Crusoe*; Czech travelogue; travelling; 19th century.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2022.2.2>

Danielu Defoeovi se roku 1719 podařilo stvořit příběh, který se stal jedním z velkých novověkých „mytických“ příběhů, jež spoluutvářejí západoevropskou (resp. euroamerickou) kulturní paměť.¹ Příběh o dobrodružné cestě člověka, který se po ztros-

* Tento text vznikl s podporou GAČR jako součást projektu „Česká převyprávění Robinsona Crusoe a jejich role v české kultuře a společnosti od konce 18. století po dnešek“, reg. č. 20-03868S.

1 Pojmu „kulturní paměť“ užívám podle Renate Lachmann (viz např. Lachmann 2002).

kotání ocitá osamocen na necivilizovaném ostrově a snaží se podmanit si „divoké“ prostředí pomocí znalostí a hodnot křesťanského „civilizovaného světa“ a vtisknout mu řád, má pro identitu západoevropského člověka od osvícenské epochy formativní povahu a vytváří základní hodnotová schémata, s nimiž je moderní člověk — čtenář příběhu — od 18. století po dnešek konfrontován.

Defoeův román patří k reprezentativním dílům evropské koloniální epochy a v „západním“ myšlení o literatuře se stal v posledních desetiletích předmětem postkoloniálního čtení (Spivak 1990 ad.). Jako součást sebereflexivního vyrovnávání se s koloniální minulostí vznikla i řada významných uměleckých transformací tohoto příběhu: např. román francouzského spisovatele Michela Tourniera *Pátek aneb luno Pacifiku* (Tournier 2006, orig. 1967) nebo román *Foe*, který byl v českém překladu vydán pod názvem *Ďabiel DeFoe*, jihoafrického autora Johna Maxwella Coetzeeho (Coetzee 2009, orig. 1986).

V paměti české literární kultury není příběh o Robinsonu Crusoeovi zaznamenán výhradně v původní Defoeově verzi, nýbrž má výrazně fluktuativní povahu a sestává z mnoha variant. Defoeova „ur-verze“ příběhu dokonce ani nestojí na počátku jeho existence v českém prostředí a na základě podniknutého heuristického průzkumu se domnívám, že v žádném z období vývoje české literární kultury nebyla původní verze příběhu ani verzí dominantní. První kompletní věrný český překlad Defoeova románu pořídil až roku 1920 Albert Vyskočil (tedy dvě století po vydání originálu). Příběh o Robinsonu Crusoeovi byl tak v české společnosti tradován po celé 19. století v odlišné podobě, než byla ta původní — Defoeova.

Do české literární kultury se příběh o Robinsonu Crusoeovi dostává až na přelomu 18. a 19. století v českých převodech² ve středoevropském prostoru velmi rozšířeného převyprávění německého pedagoga (stoupence tzv. filantropismu), jazykovědce a spisovatele Joachima Heinricha Campeho *Robinson der Jüngere* (orig. 1779/1780). Není samozřejmě pochyb o tom, že příběh o Robinsonu Crusoeovi byl v českém prostředí znám již před rozšířením těchto českých vydání. Jednak lze předpokládat, že v českých zemích byla dostupná jinojazyčně (zvláště německy) psaná převyprávění a jednak existovaly i české překlady Campeho převyprávění, které byly ovšem šířeny jen v užším okruhu čtenářů, neboť nejspíš nebyly vydány tiskem, a pokud ano, pak se tato vydání nedochovala (srov. Jungmann 1849, s. 464). Do širšího povědomí český mluvícího obyvatelstva se příběh o Robinsonu Crusoeovi nicméně dostává až v průběhu 19. století, kdy jsou vydávány česky psané varianty crusoiovského příběhu, a nutno předeslat, že jeho podoba je výrazně odlišná od příběhu (i diskurzu) vytvořeného Danielem Defoem. Podstatné je rovněž to, že až do devadesátých let 19. století vycházejí česká převyprávění výhradně z prvního dílu Defoeova třídílného crusoiovského románového cyklu. Právě první z těchto tří dílů zakládá onu „mytickou“

2 Mým cílem není zkoumat „věrnost“ překladu. Snažím se postihnout proměny crusoiovského příběhu ve variantách vydaných v češtině, aniž by pro mne bylo důležité, do jaké míry došlo k posunu vzhledem k originálu německých převyprávění. Užívám-li výrazu „převod“, nikoli „překlad“, naznačuji tím značnou volnost české verze vzhledem k německé předloze, což ale v tehdejší překladatelské praxi nebylo ničím neobvyklým. Mezi mým užitím výrazů „převod“ a „překlad“ však není striktně definovaný rozdíl, jelikož to není předmětem mého zkoumání.

podobu crusoovského příběhu, který začíná Robinsonovým odchodem z domova a končí návratem domů z pustého ostrova. Události druhého dílu se stávají součástí převyprávění (převodu) A. M. Lounského a J. Svákovského (De Foe 1894) a v malé míře ještě dalších dvou verzí (Tvrdý 1895 a Ruth 1897).

První českým převodem Campeho převyprávění je neautorizované vydání z roku 1797, které bylo vytištěno v Kutné Hoře. Jak se vyjádřil Josef Jungmann, bylo psáno „jazykem podlým, chybným“ (Jungmann 1849, s. 464) a okruh jeho čtenářů nebyl nejspíš příliš velký. Zásahu na rozšíření Campeho varianty příběhu o Robinsonu Crusoeovi v českém prostředí má především Václav Matěj Kramerius, jehož převod (dokončený Františkem Janem Tomsou — více viz Hrabal 2020, s. 16) byl vydán až po Krameriově smrti roku 1808 a později byl znovu publikován v řadě dalších vydání, včetně vydání upraveného Krameriovým synem Václavem Rodomilem Krameriem, v němž je Václav Rodomil uveden jako překladatel, ale jeho „překlad“ je spíše upravenou verzí otcova převodu (srov. tamtéž). Příběh o Robinsonu Crusoeovi v Campeho variantě se tedy i zásluhou českých vydání otce a syna Krameriových stává nejen ve středoevropském prostoru od přelomu 18. a 19. století prostředkem k hlásání vychovatelských zásad německých filantropistů.

K českým vydáním Campeho německého převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi se v průběhu v 19. století přidaly ještě další dvě počestné německé varianty crusoovského příběhu. Velmi vlivná varianta tohoto příběhu se v českém prostředí šířila od sedmdesátých let prostřednictvím českého překladu německého převyprávění Gustava Adolfa Gräbnera, pořázeného Václavem Leopoldem Moserem. Moserův překlad vyšel pod názvem *Robinson Crusoe. Příběhy dobrodružného jinocha na pustém ostrově* (1870, orig. 1865). V roce 1888 vychází pod názvem *Robinson Krusoe. Cesty a příhody Robinsonovy na zemi i na moři* (orig. 1880) zásluhou Jana V. Nováka i třetí německá varianta crusoovského příběhu v českém překladu od německého herce, spisovatele a dramatika Karla Rudolfa Oskara Höckera.

Vliv těchto tří německých převyprávění na podobu příběhu, v níž byl tradován v Čechách a na Moravě během 19. století, byl rozhodující, přestože od šedesátých let vznikají už i původní česká převyprávění. Ta totiž nadále výrazně vycházejí z podob příběhu fixovaných v těchto německých převyprávěních a i ve většině českých převyprávění je v průběhu 19. století Robinson Crusoe prezentován jako německý mladík z Hamburku, nikoli jako Angličan z Yorku. Prvním českým převyprávěním příběhu o Robinsonu Crusoe je *Robinson. Obraz ze života pro mládež i pro dospělé* Pavla Josefa Šulce (poprvé vydáno pravděpodobně roku 1863), který však rovněž výrazně reflektuje německé adaptace.

V české literární kultuře pak během více než dvou století vzniklo přes tři desítky různých převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi, které byly šířeny v mnoha vydáních a v mnoha úpravách. Jako „převyprávění“ přitom neoznačují „robinzonády“, ale varianty příběhu explicitně paratextově odkazující k Defoeovu románu (titulem, podtitulem, předmluvou apod.) stejně jako příběhem samotným (relevantními postavami, událostmi, časoprostorem). Tato převyprávění se přitom v mnohém odlišují nejen od Defoeova originálního podání příběhu, ale i od sebe navzájem, a to jak způsobem vyprávění, tak i příběhem, motivacemi jednání postav apod.

Daniel Defoe nepsal svůj románový příběh o Robinsonu Crusoeovi primárně pro dětského čtenáře a nejen Defoeův původní román, ale i jeho převyprávění byly v Ev-

ropě čteny napříč společenským i věkovým rozvrstvením. Převážná část českých převyprávění však plnila více než dvě století především roli výchovné četby pro mládež, což mimo jiné znamená, že jejich funkcí bylo zprostředkovávat a uchovávat společensky ceněné hodnoty a normy. Ty se však od počátku 19. století po dnešek značně proměňovaly, a proměňoval se tudíž i „český crusoiovský příběh“. Sledovat proměny příběhu o Robinsonu Crusoeovi a jeho cesty do vzdálených zemí, jeho ztroskotání a střetávání s cizí, „divošskou“ kulturou tedy znamená skrze tento „cizí“ příběh sledovat proměny hodnot a norem „naší“ české společnosti v průběhu dvou století.

K mytizaci příběhu o Robinsonu Crusoeovi nedošlo proto, že by většina populace mnoha generací nejen české, ale i euroamerické společnosti četla a znala Defoeův román. Zrod novodobého euroamerického „mýtu“ zapříčinilo především právě četné vydávání těchto převyprávění, která měla převážně charakter zkrácených verzí příběhu v levných vydáních — v Británii (i v dalších zemích) už v 18. století a v českých zemích pak až v 19. století —, což umožnilo šíření příběhu o Robinsonu Crusoeovi i mezi početným chudším obyvatelstvem, které si nákladnější vydání knih nemohlo dovolit. Fluktuativní povaha tohoto příběhu tedy není českým specifikem, ale týká se společné euroamerické kulturní paměti.

V Británii bylo už během 18. století publikováno přibližně třikrát více vydání (nejméně 136) převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi (jednalo se především o simplifikace a zkrácení originálního Defoeova románového příběhu), než bylo v této době dotisků a nových vydání Defoeova původního románu. Podobně tomu bylo v poslední čtvrtině 18. století v Americe, kde Defoeův originální román v tomto období vůbec vydán nebyl, ale bylo vydáno 39 převyprávění. Americká badatelka specializující se na vztahy britské a americké literární kultury 18. století Eve Tavor Bannetová proto usuzuje, že „[v] důsledku toho znalo Robinsonův příběh z některé z jeho zkrácených a pozměněných verzí mnohem více mužů a žen 18. století na obou stranách Atlantiku než z Defoeova vlastního vyprávění — což ostatně platí dodnes“ (Bannet 2018, s. 128–129).

Převyprávění Defoeova románu, která vznikala v 18. století, se označovala jako „epitomes“ (z lat. epitomé), tedy vlastně výklady či kompilace z původního díla. Na epitomy nebyly kladeny požadavky, které by vyplývaly z dnešního chápání originality nebo autorských práv vztahujících se na umělecká díla. Od epitomů se neočekávalo, že původní dílo budou zprostředkovávat v „ryzí“ podobě. Mohly autorský styl svobodně přepisovat, upravovat a korigovat „nepřesnosti“ původního díla, tedy „autorské omyly“, mohly původní dílo a jím prezentovaný příběh zjednodušovat či naopak rozšiřovat, považovali-li to tvůrci převyprávění (epitomů) za vhodné, nebo vypouštět celé epizody a doplňovat naopak vlastní, které povedou k jasnějšímu a zřetelnějšímu rozumění příběhu. Je zřejmé, že tento způsob „přepisování“ příběhu o Robinsonu Crusoeovi zapříčinil to, že původní příběh o Robinsonu Crusoeovi, vytvořený Danielem Defoem v jeho románu, začal vstupovat do kolektivní paměti literárního společenství v různých variantách, které se však mnohdy vzájemně odlišovaly a zdaleka nebyly vždy koherentní, nebo byly dokonce ve vzájemném rozporu. Např. v Předmluvě k převyprávění z roku 1737 se uvádí, že toto převyprávění představuje celý příběh a „[...] opravuje některé chyby uvedené v dřívějších vydáních a přidává značné množství činů a podstatných postřehů“ (Defoe 1737, nestránkováno), a že jsou pozměňovány i postoje a komentáře vypravěče či postav.

Rovněž britská převyprávění vzniklá v 18. století proměňují příběh o Robinsonu Crusoeovi podle odlišných dobových norem a hodnot. V Defoeově originálním románu např. otec na Robinsonovu touhu opustit domov a vydat se na zámořskou plavbu namítá, že Robinson jako příslušník střední třídy nemá zapotřebí opouštět domov kvůli obživě, a proto se podle něj této synově pošetilosti nedostane božího požehnání. Dobová kritika (srov. Gildon 1719, s. 3) však soudila, že námořní plavba zajišťuje Británii bohatství i bezpečnost a není v zájmu Británie, aby mladí lidé byli takto odrazováni od své tužby dát se do služeb na námořních lodích, zvláště když měla plavidla neustálý nedostatek námořníků, kteří byli navíc špatně placeni, a výkon této profese s sebou přinášel značná rizika. Proto některá převyprávění tuto otcovu argumentaci vypouštěla či měnila. Převážně tak, že otcova obava ze ztráty syna byla prezentována jako důsledek ztráty staršího Robinsonova bratra nebo byla scéna zobecněna v tom smyslu, že veškeré otcovy námitky a výhrady stejně nemohly potlačit Robinsonovu touhu po zámořské plavbě do vzdálených zemí. (srov. např. Defoe 1722, s. 2; Defoe 1737, s. 8).

Bannetová popisuje praxi transformování crusoeovského příběhu v britských převyprávěních následovně: „Jak převyprávění putovala od tiskaře k tiskaři po celém atlantickém světě, tiskaři, jednající tak, jako by byli editory či autory převyprávění, jednoduše pokračovali v přidávání a změnách převyprávění, z nichž vycházeli, a přizpůsobovali je svým vlastním geografickým a kulturním informacím nebo ideologickým preferencím“ (Bannet 2018, s. 136–137). Už v 18. století tedy čtenáři v anglicky mluvícím světě nečetli pod obdobně znějícím titulem totožný text a jím prezentovaný totožný příběh, natož pak aby účinky těchto rozličných textů byly obdobné. Přesto je však u těchto dobových britských převyprávění patrná jedna společná diference vůči Defoeovu originálu: postava Robinsona jako relativně vzdělaného příslušníka středostavovské vrstvy je proměněna v postavu dobrodruha s tuláckou povahou, který za cenu značného rizika, utrpení a na základě kompromisních dohod s příslušníky ne-britských (a tedy nižších) národů nakonec díky své vynalézavosti dosáhne bohatství. Příběh o Robinsonu Crusoeovi se v těchto převyprávěních měl stát vzorovým příběhem pro mladé Brity (kteří žili v době, kdy Británie na moři neměla převahu nad ostatními námořními velmocemi a kdy běloch v otroctví v severní Africe i na španělských galériách nebyl nikterak výjimečným jevem) a ukázat jim, že Británie se může stát dominantní mocností, budou-li následovat Robinsonova příkladu (srov. tamtéž).

I převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi publikovaná pro českého čtenáře se proměňovala v závislosti na dobově podmíněných normách a hodnotách tehdejší české společnosti (dosti odlišných od britské koloniální kultury Defoeovy doby) a také v závislosti na účelu publikace a čtenáři, jemuž byla určena. V 19. století měl přitom nemalý vliv na proměny podob českých převyprávění rovněž kontext vývoje tehdejší cestopisné literatury. Právě tento aspekt budu v tomto příspěvku akcentovat především.³

3 Vzhledem k četnosti vydání převyprávění crusoeovského příběhu i jejich intenzivní a setrvalé čtenosti během více než dvou století v českém prostředí vlastně nevzniklo mnoho odborných textů, které by jim byly věnovány. Za nejpřínosnější z hlediska zmapování vydání jednotlivých převyprávění a jejich kontextualizace v rámci 19. století považují již téměř sto let starý text Václava Františka Suka, který autor publikoval pod názvem *Robinson*

Texty cestopisné povahy byly v rámci dějin literatury dlouho vnímány jako okrajové, jelikož v bádání o literatuře jednoznačně dominoval požadavek estetické či umělecké hodnoty. Avšak v rámci literární kultury 19. století měly cestopisné texty nezanedbatelné postavení a plnily stránky mnoha časopisů a novin vydávaných v Čechách a na Moravě, ať už psaných česky či německy, a v některých měly i stálé rubriky. Veronika Faktorová, která se v práci *Mezi poznáním a imaginací. Podoby obrozenského cestopisu* důkladně zabývala cestopisnými texty první poloviny 19. století, na základě svého výzkumu oprávněně tvrdí: „Cestopisy dotváří naši představu o podobě recepčního horizontu obrozenských tvůrců a čtenářů, v němž mají podstatnější místo, než by se jevílo z jejich estetického hodnocení“ (Faktorová 2012, s. 8). Absence dostatečné pozornosti byla způsobena také tím, že v 19. století (zejména pak v době národního obrození) byl kladen důraz na otázku národního sebeurčení a pěstování svébytné národní české literatury. Na literární produkci tehdejší doby bylo nahlíženo právě tímto prizmatem, a proto texty, které zprostředkovaly mezikulturní kontakt, zůstávaly spíše na okraji pozornosti.

V rámci zkoumání proměn crusoevského příběhu v českém prostředí se rovněž potvrzuje, že literární kulturu v českých zemích v 19. století nelze vnímat jako pouze česky psanou a nelze ji zkoumat odděleně od literatury psané v němčině; pro literaturu cestopisnou to přitom platí obzvlášť. Dobrým příkladem, dokládajícím výše řečené, je vydavatelská činnost Josefa Jiřího Trasslera (1759–1816), který — poté co se vyučil tiskařskému řemeslu ve Vídni u Thomase von Trattnera —, působil v Olomouci (od roku 1777 řídil tiskárnu Hirnleho vdovy), v Opavě (koupil a provozoval zde tiskárnu od roku 1780) a zejména pak v Brně (od roku 1786). V těchto svých tiskárnách produkoval knihy jak v němčině, tak i v češtině, a tisky cestopisné literatury patřily k významné části jeho produkce. Oblíbenou rozsáhlou 34svazkovou sbírku cestopisů *Sammlung der besten Reisebeschreibungen* začal vydávat již v roce 1784 ještě Opavě, kde do roku 1786 publikoval prvních 10 svazků, od roku 1786 a 11. svazku pak s vydáváním až do roku 1789 pokračoval v Brně.

Crusoe na pokračování v časopise *Úhor* v letech 1923–1924. Mým cílem však není poskytnout v tomto článku historický přehled vydávání jednotlivých převyprávění ani nastínit celistvě dobový kontext. Pokusím se o to soustavněji v připravované knižní monografii, která bude publikována v roce 2023. Není mi znám žádný text, který by si povšiml vztahu mezi proměnami cestopisné literatury a proměnami českých převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi a blíže jej sledoval. Ze sekundárních textů z doby méně dávné lze zmínit sborníkový příspěvek Věry Brožové (2008). Autorka se však v tomto textu o vztahu crusoevských převyprávění a cestopisné literatury nezmiňuje, nerozlišuje ani převyprávění Defoeova příběhu o Robinsonu Crusoeovi od robinsonád. Článek je z hlediska historie crusoevských převyprávění výběrový (jak sama autorka uvádí), nesleduje ale ani vybraný specifický zájem, obsahuje některé nepřesnosti (mám důvodné pochybnosti o platnosti první věty textu, totiž že Defoeův román „sloužil v Čechách po celé dlouhé 19. století jako výchozí zdroj domácích i převzatých adaptací“, Brožová 2008, s. 293) či faktografické chyby: např. autorka uvádí, že „Dr. Václav Leopold Moser roku 1879 překládá ceněnou a oblíbenou adaptaci Gustava Adolfa Gräbnera“ (tamtéž, s. 301). To zcela jistě není správná informace, neboť vydání tohoto převyprávění (v Moserově převodu), které patří v 19. století ke dvěma nejrelevantnějším (jak z hlediska počtu opakovaných vydání, tak z hlediska vlivu na vznik dalších českých převyprávění), existuje již z roku 1870.

Domnívám se, že právě horizont očekávání jak česky, tak německy mluvící společnosti ve střední Evropě ustavený psaním, vydáváním a čtením cestopisné literatury měl vliv i na proměňující se podobu převyprávění příběhu o cestě a poznávání vzdálených zemí Robinsona Crusoea, ačkoli šlo o vyprávění fikční.

Ani přibližování se nově vznikajících česky psaných převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi formám cestopisné literatury však není specifikem české literární kultury. Podobně jako tomu bylo v českém prostředí v 19. století, kde nová převyprávění vznikala především pod vlivem dvou zmíněných německých převyprávění — Campeho a Gräbnerova, resp. jejich českých překladů, i v Británii v 18. století vycházela crusoeovská převyprávění především ze dvou převyprávění, která byla vydána velmi brzy po Defoeově originálu a která se od sebe dosti odlišovala: první bylo zveřejněno už v témže roce jako Defoeův originál pod názvem *The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe of York, Mariner* (1719) a o dva roky poté následovalo *The Life and Most Surprising Adventures of Robinson Crusoe of York, Mariner* (1722). Již tato převyprávění připodobňovala crusoeovský příběh dobovým cestopisům, neboť plavbu Robinsona Crusoea přes Atlantik zasažovala do geografie aktuálního (skutečného) světa: Robinson vplouvá do Lisabonu na guinejské otrokářské lodi, u Kanárských ostrovů je zajat piráty a jako otrok je dopraven do marockého města „Sallee“, na útěku s Xurym pak míří kolem ostrovů „Cape de Verde“ do „Gambie“ atd. Britská převyprávění v 18. století tak „postupně proměnila Defoeův příběh — odstranila jeho ‚románové‘ prvky a proměnila ho v cestopis, který čtenáře poučoval o národech a nebezpečích atlantického světa a ukazoval jim, jak může obyčejný mořeplavec přežít útrapy a setkání s jinými, nepřátelskými národy“ (Bannet 2018, s. 139).

Protestantský Angličan Robinson Crusoe na zaoceánské cestě čelí nejen nebezpečím přírodních nástrah oceánu a ohrožení, které pro něj představují barbarští piráti z Afriky a Karibiku, ale také úkladným nástrahám katolických Španělů a Portugalců. Tato převyprávění tak rovněž sloužila k odstrašování britských cestovatelů od cest do nebezpečného prostoru — obydleného nejrůznějšími náboženskými (zejména muslimskými a katolickými) či společenskými (zatíženými mravními delikty) vyvrheli —, o který mezi sebou bojovaly tehdejší evropské mocnosti, a cesta do Nového světa byla vnímána jako velmi riskantní dobrodružství (srov. tamtéž, s. 130).

Kramerův převod Campeho převyprávění přináší crusoeovský příběh do českého prostředí nejenom ve výrazně pozměněné podobě, ale i jeho způsob podání je velmi odlišný. Zatímco v Defoeově románu se jedná o homodiegetické retrospektivní vyprávění, v Campeho verzi je crusoeovský příběh prezentován v intradiegetické rovině v narativu dramatické povahy: Otec vypráví dětem příběh o Robinsonu Crusoeovi a jeho prostřednictvím je vychovává a vzdělává. Nejenže tedy do českého prostředí vstupuje crusoeovský příběh jako příběh exemplární, s výrazně výchovným akcentem, ale je rovněž představen jako příběh, který je obecně známý, který se traduje, který je vypravování hodný. Takový způsob vyprávění však neumožňuje přímé podání Robinsonových religiózních reflexí včetně jeho náboženského tápání a hledání, jako je tomu u Defoea, jeho skutky i vztah k Bohu jsou naopak předmětem řízených rozmluv otce s dětmi. Události příběhu jsou zde tedy nejen předvedeny a Robinsonovy úvahy představeny, ale jsou vždy i patřičně vysvětleny, aby událostem příběhu a Robinsonově jednání bylo správně rozuměno.

Mohlo by se zdát, že dialogická forma by vyprávění o cestě a ztroskotání Robinsona Crusoea na pustém ostrově měla toto podání crusoeovského příběhu od cestopisné literatury spíše vzdalovat. Avšak osvícenská cestopisná literatura byla nezdědka psána dialogickou formou. I sám Campe byl autorem cestopisných textů dialogické formy. Rok po vydání *Robinson der Jüngere* publikuje cestopisný text o dobývání Ameriky *Die Entdeckung von Amerika. Ein Unterhaltungsbuch für Kinder und junge Leute* (1781), který byl pak zařazován do cestopisných sbírek, jež byly v posledním dvacetiletí 18. století a prvním dvacetiletí 19. století hojně vydávány jak v němčině, tak zejména díky Krameriovým vydavatelským aktivitám i v češtině.

Také fiktivní cestopisné texty, které vytvářel a vydával od roku 1802 do své smrti roku 1808 Václav Matěj Kramerius, měly dialogickou formu: *V Ouplném vypsání Egypta...*, *v Historickém vypsání, kterak čtvrtý díl světa, Amerika, od Kolumba vynalezena byla* (což je vlastně do češtiny převedený první díl Campeho zmiňovaného díla *Die Entdeckung von Amerika*), *v Druhém dílu Indie...* či *v Cestě do Arábie a do Země svaté, jinak Palestiny* ad. rovněž rozmlouvá Posel s prostým českým hospodářem Lipanem o cestě příslušnými zeměmi (srov. např. Kramerius 2019).

Faktografická přesnost v cestopisné literatuře triviálního typu byla podřízena zábavnosti. Krameriovy cestopisné texty měly plnit podobné funkce jako campeovská převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi, především výchovně-vzdělávací a zábavnou, a podobaly se jim i dialogickým způsobem vyprávění. Mezi těmito typy cestopisných textů a campeovskými převyprávěními příběhu o Robinsonu Crusoeovi nelze vést striktně oddělující čáru dokonce ani z hlediska distinkce fikční/faktuální. Jelikož nejen Krameriovy, ale i mnohé další cestopisy jeho doby nevznikaly tak, že by cestovatel skrze vyprávění zprostředkovával čtenáři to, co viděl, poznal a čeho byl svědkem, ale ke psaní „cestopisů“ využíval poznatků, kterých nabyl četbou jiných textů a které si často ani nemohl ověřit, mnohé si domýšlel, vytvářel souvislosti apod.

Napětí mezi cestopisnou literaturou a Defoem vyprávěným smyšleným příběhem je vzájemné a vícevrstevnaté. Psaní cestopisné literatury bylo od počátku ovlivněno celou řadou literárních topoi (tradovaných od fikčního vyprávění o Odysseově cestě), která byly spojena s putováním do vzdálených zemí, se setkáním s neznámým, s nejrůznějšími nebezpečnostmi, jako byly např. plavby po rozbouřeném moři, souboje cestovatelů-mořeplavců s piráty, ztroskotání na pustém ostrově nebo u nějaké podivuhodné země s exotickým domorodým obyvatelstvem. Tato topoi formovala i rámce a způsoby psaní cestopisné literatury, ať už se autoři cestopisných textů snažili vylicít to, co skutečně sami viděli a zažili, nebo své zážitky fikcionalizovali zcela záměrně. A naopak i pronikání způsobů vyprávění o skutečných cestách ovlivňovalo románovou tvorbu. Z hlediska geneze vzniku Defoeova románu je mnohokrát doloženým faktem, že Defoe při psaní vycházel z autobiografických textů (zejména těch Selkirkových), které sepsali mořeplavci o svých strastiplných plavbách do zaoceánských končin, o bouřích i ztroskotáních, které zažili, či o barbarském jednání a zvycích domorodých obyvatel vzdálených zemí.⁴ A příběh o Robinsonově cestě, podaný

4 Znalost těchto okolností týkajících se vzniku Defoeova románu přivedla některé badatele k tomu, aby se pokusili o projekci Defoeova fiktivního příběhu do skutečného světa (v českém prostředí viz Hlinka 1983). Tento způsob uvažování nepovažuji za vhodný ani pro poznání fikce, ani pro poznání skutečnosti.

v nesčetném množství převyprávění vzniklých v prostoru evropské literární kultury, zas nepochybně ovlivnil způsoby uvažování a očekávání cestovatelů i jejich literární podání vlastních cest.

Zatímco Campeho převyprávění, řada českých převyprávění, která vznikají koncem 19. století, a zejména ta ze století dvacátého sestávají především z vyprávění o událostech odehrávajících se na pustém ostrově a jsou zaměřena na Robinsonovu schopnost přežít v divokém prostředí díky jeho dovednostem a vynalézavosti, výše zmíněná první britská převyprávění akcentují Robinsonovu nebezpečnou plavbu přes Atlantik. Tím, že Defoe při psaní románu čerpal z dobových autobiografií mořeplavců, byl pro tehdejší publikum posílen vztah románu ke skutečnosti, tedy jeho čtení jako románové exemplifikující fiktivní výpovědi o cestách, k nimž však skutečně došlo. Nermalou roli v autentifikačním očekávání při dobové recepci této románové fikce samozřejmě sehrálo již i to, že první vydání Defoeova románu nebylo opatřeno jménem autora a čtenáři bylo „redaktorem“ vydání předloženo jako vylíčení pravdivých událostí, které zažil námořník, jenž je vypravěčem příběhu. Ačkoli se z pohledu dnešního kompetentního čtenáře tento způsob podání jeví jako konvenční figura, dobové publikum patrně nebylo připraveno číst tyto paratextuální výpovědi jako „předstírání“.⁵

Kritické výhrady vůči Defoeově románové výpovědi jako lživé se zakládaly do značné míry právě na zasazení Defoeova románu do kontextu cestopisné produkce, v jejímž rámci byl Defoeův román v Británii v době 18. století čten a na kterou byly kladeny požadavky fakticity, které dokonce Královská společnost ukotvovala a specifikovala v *Directions to Travellers* (1666), jež byly v 18. století hojně vydávány. Žádala po cestovatelích, aby zaznamenávali pouze to, co viděli na vlastní oči, a aby jejich záznamy neobsahovaly žádné přikrašlování nebo spekulativní komentáře.

Bannetová na základě svých zkoumání literární kultury 18. století usuzuje, že Defoeovi současníci, jimž nebyla vlastní konvence čtení literárního vyprávění jakožto utváření svébytného fikčního světa, se snažili oddělovat fakta od fikce, věrné zaznamenání skutečných událostí od románového příběhu (Bannet 2018, s. 133). Autoři výše zmíněných anglických převyprávění 18. století se snažili přizpůsobit svá převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi požadavkům kladeným na cestopisné texty. V přemluvách k těmto převyprávěním (viz např. DeFoe 1719, DeFoe 1722 nebo Defoe 1737) se uvádí, že představované verze příběhu o Robinsonu Crusoeovi se drží historických prvků v Defoeově románu, které rozšiřují na úkor těch Defoem smyšlených, jež byly často nekonzistentní a neodpovídaly dobovým poznatkům historickým či geografickým. Cílem těchto převyprávění bylo vyprávět nikoli vyfabulované podobnosti, ale příběh zasazený do fakticky přesných historických souvislostí. Zmiňovaná převyprávění se v následujících vydáních nadále proměňovala podle toho, jak jejich autoři či editoři tato fakta korigovali a „upřesňovali“. V převyprávěních bývají uváděny nejrůznější plodiny, které Robinson na ostrově našel a jež v Defoeově originálu přítomny nejsou, nebo příhoda o objevení stopy domorodého zemědělství na „pustém“ ostrově apod.

5 Charles Gildon ve své bezprostřední kritice po zveřejnění prvního vydání Defoeova románu (1719) nařkl Defoea, že „zfalšoval příběh a vnutil ho světu jako pravdu“ (cit. dle Loveman 2008, s. 139).

V průběhu 19. století roste i v českém prostředí potřeba jiného typu cestopisné literatury než té, která měla být spíše zábavnou a kratochvilnou četbou, vyprávějící o nejrůznějších senzačních, podivných až kuriózních událostech, zvláštních stvořeních či udivujících výtvorech přírody, ačkoli takto koncipované cestopisné texty jsou v českých zemích vydávány ve větší míře do třicátých let 19. století. Takové cestopisy najdeme ještě v časopise *Večerní vyrazení* (1831–1833) redigovaném Václavem Rodomilem Krameriem. Současně s cestopisnými texty, které měly především uspokojit čtenářskou senzacechtivost, jsou od třicátých let ve větší míře vydávány i cestopisy, které přinášejí především uvěřitelný a pravděpodobný, ale i napínavý dobrodružný příběh, mající mnohé atributy příběhu „robinsonovského“: cesta do daleké země, ztroskotání, trosečnictví, boj s přírodními živly apod. Účinem koincidence mezi proměnami cestopisné literatury a proměnami převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi tak bylo oboustranné ovlivňování.

Vedle cestopisné literatury dobrodružného typu lze však přibližně od třicátých let 19. století sledovat nárůst počtu cestopisných textů, jejichž dominantní funkcí je přinášet informace o nových poznatcích z geografie, botaniky, geologie, zoologie či etnografie. Příčinou tohoto trendu je nepochybně rozvoj vědeckého poznání v těchto oblastech a také zvyšující se vzdělanost českých čtenářů. V takto koncipovaných cestopisech začnou líčení cestovatelských dobrodružství zastiňovat popisy, někdy i soupisy, doplňované vysvětleními či odbornými výklady v rámci výše uvedených oborů.

Ačkoli by se dalo předpokládat, že důraz na fakticitu v cestopisné literatuře by měl vést ke vzniku ostré demarkační linie mezi cestopisnou literaturou a fikčními vyprávění o cestě smyšleného hrdiny, tendence v proměnách převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi v 19. století jsou spíše opačné — převyprávění se přizpůsobují požadavku fakticity: zasazují crusoeovský příběh do dobových geografických, historických a přírodovědných souvislostí a využívají prostředků odborného diskurzu (vysvětlivky, nákresy technických řešení apod.).

Česká převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi se tak v tomto ohledu podobají transformacím, jimiž procházela britská převyprávění v 18. století. Bannetová uvádí, že oproti novinám, jejichž prostřednictvím byly šířeny i mnohé neověřené informace a které byly vnímány jako zvláštní druh „fikce“, byla cestopisná literatura chápána jako sice zábavný, ale faktograficky podložený způsob předávání informací (o fauně, flóře, podnebí, zvycích a mravech či způsobu obchodování) lidem, kteří se nemohli či nechtěli (anebo obojí) věnovat „serióznímu“ studiu. V Británii a v Americe vydávaná převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi byla v 18. století doplňována o řadu informací o atlantickém světě a jeho obyvatelích a stávala se tak „cestopisem“, který přinášel informace o zaoceánských realitách a domorodých obyvatelích (srov. Bannet 2018, s. 129).

Na rozdíl od britských převyprávění 18. století se ta publikovaná v češtině v 19. století z hlediska trvání nevyznačují krácením té části příběhu, která vypovídá o Robinsonově pobývání na pustém ostrově, na úkor vyprávění o jeho cestě až do ztroskotání na ostrově. Přestože dochází ke zkracování událostí vypovídajících o Robinsonově námořním putování, objevují se i v této části vyprávění toponyma odkazující ke skutečnému světu, která v Defoeově románu obsažena nejsou.

Je třeba též zmínit, že v angloamerickém prostředí byla v průběhu 19. století převyprávění s tendencí přepisovat příběh do podoby cestopisného textu vytlačena

vyprávěními, která opět akcentovala především tu část příběhu, v níž se Robinson ocitá na ostrově, a která Robinsona Crusoea prezentovala v první řadě jako osamělého člověka, jenž je nucen bojovat o holé přežití.

Defoe ve svém vyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi geografické lokalizace skutečného světa příliš neužíval. Ve vyprávění o první Robinsonově cestě do Guineje jsou zmíněny pouze Kanárské ostrovy, mezi nimiž a africkým pobřežím se Robinson plaví na lodi. Když prchá ze zajetí v „Salehu“, je absence geografické lokalizace vynucena i způsobem vyprávění a událostmi příběhu samými: „[...] věděl jsem, že ostrovy Kanárské, jakož i ostrovy Zeleného mysu nejsou daleko odsud. Neměl jsem však potřebné nástroje, abych určil polohu našeho stanoviště, protože jsem přesně nevěděl, kde ony ostrovy leží, nedovedl jsem k nim také zamířit, jinak by bylo snadné k nim doplout“ (Defoe 1968, s. 30). Události jsou vyprávěny způsobem konsonantního homodiegetického vyprávění: Robinson vypráví o událostech tak, jak je tehdy prožíval a jak pozoroval okolí, které mu nebylo známé, a které proto nemohl lokalizovat a označovat.

Více topografických údajů a toponym odkazujících k lokacím skutečného světa je v Defoeově románu užito při vyprávění o Robinsonově cestě do Guineje pro otroky: „[...] plujeme po jedenáctém stupni severní šířky na dobrých dvaadvacet stupňů západně od mysu sv. Augustina [...]“; „[...] nikde na blízku není obydlená krajina, leda bychom pluli k ostrovům Karibským. Rozhodli jsme se tedy pro Barbados [...]“ (tamtéž, s. 43). Častější uvádění toponym je zde umožněno opět tím, co se vypráví a jak se vypráví: Robinson vypráví o cestě, na niž se připravoval a jejíž průběh sleduje s pomocí map a navigačních přístrojů.

Přesto však je v Defoeově románu Robinsonem vyprávěný prostor dourčován toponymy odkazujícími ke geolokacím skutečného světa jen zřídka. Při konstituci fikčního prostoru tedy není čtenář veden k tomu, aby využíval těchto svých kompetencí, tj. zasazování událostí příběhu do geografie skutečného světa. Při recepci Defoeova románu tedy nejsou vyvolávána očekávání spojená s četbou cestopisné literatury.

Žádné ze tří v češtině vydaných německých převyprávění však není homodiegetické. V heterodiegetických vyprávěních Gräbnerově a Höckerově není to, co je vyprávěno, omezováno možnostmi pozorování a znalostmi vyprávěcí postavy — tedy Robinsona —, v případě Campeho převyprávění, které je dramatické povahy, poučuje intradiegetický vypravěč své posluchače-děti o tom, co vypráví, a tudíž i o průběhu cesty.

V Campeho převyprávění je cesta Robinsona Crusoea z domova až na pustý ostrov značně zjednodušena. Poté, co se z Hamburku dostane do Londýna, nechá se zlákat k cestě do Guineje. Do cíle však nedopluje, neboť při zastavení v „Terrenevě“, kde loď, na níž se Robinson plaví podél „Maderý“ a „Kanárských ostrovů“, zakotví, aby mohli vystoupit zachráněni z francouzské lodi (tedy nikoli střet s piráty, ale záchrana osádky jiné lodi), Robinson změnil plány a vydá se na portugalské lodi na cestu (kolem „Tenerify“) do Brazílie. Ani tohoto cíle však nedosáhne, neboť mu cestu směřující ke „Karybským ostrovům“ překazí právě ztroskotání na pustém ostrově. V Campeho převyprávění tedy není přítomno ani Robinsonovo africké zotročení, ani epizoda, kdy se stává úspěšným plantážníkem v Brazílii a ztroskotává až na cestě pro africké otroky. I zde se však přes značné zkrácení Robinsonova námořního putování objevuje více toponym referujících ke skutečnému světu než v Defoeově románu.

Změna způsobu vyprávění z homodiegetického na heterodiegetické ovšem neznamená vzdalování se od cestopisných vyprávění, která bývají téměř výlučně

homodiegetická. Transformace na heterodiegetické vyprávění umožňuje zapojit do vyprávění příběhu i poznatky, jež Robinson jako vyprávěcí postava mít nemohl a které ani v době 17. století nebyly známy, a to poznatky z oblasti botaniky, zoologie, geografie ad. Současně Gräbnerovo a Höckerovo převyprávění marginalizuje Robinsonovy náboženské reflexe, které jsou v nich pouze doprovodnými okolnostmi cestovatelského a objevitelského příběhu. Jinak řečeno: příběh Robinsonovy cesty, který Defoe podal jako příběh cesty hledání Boha a uvědomování si morálních a společenských hodnot anglické středostavovské vrstvy, Gräbner i Höcker do značné míry transformují v cestu objevitelskou a poznávací. Obě tato převyprávění tak crusoiovský příběh přibližují dobové cestopisné literatuře výrazněji, než tomu bylo v případě Campeho převyprávění, které mělo především výchovnou funkci.

V Gräbnerově převyprávění se Robinson, mladík z Hamburku, který proti vůli rodičů vyrazil do Londýna, rovněž vydává za obchodem do Guineje. Stejně jako Campe ve svém převyprávění oproti Defoeovi uvádí některá toponyma, jichž Defoe v románu neužil: píše například o tom, že námořníci „minuli Kanárský ostrov Madeiru“, a toponymum opatřuje i poznámkou pod čarou: „Skupení ostrovů na severozápadě pevniny africké nazývá se ostrovy Kanárskými: největší z nich jest ostrov Madeira. Kanárské ostrovy jsou původním domovem našich kanárků“ (Gräbner 1886, s. 27). Dochází tak ke zvláštnímu paradoxu: prostřednictvím „jakoby“ odborného odkazovacího aparátu má být příběh o Robinsonu Crusoeovi defikcionalizován, ale poskytuje chybnou informaci o skutečném světě.

V Gräbnerově převyprávění je po napadení piráty a prohrané bitvě Robinson zajat a odvezen do „Saleje, města na pobřeží marokánském“, kde však není jako ostatní zajatci prodán do otroctví, jelikož si ho sám „náčelník mořských loupežníků“ ponechá jako svého otroka. Události v Gräbnerově převyprávění se v této části příběhu podobají Defoeově původní verzi. Robinsonovi se podaří uprchnout s Xurym na malé loďce a nakonec se dostanou na anglickou loď plující do Brazílie. Trasa cesty není popsána. Není uvedeno, zda Robinson Xuryho prodá kapitánovi, který ho chce koupit, nicméně výpověď, že Xury „vstoupil do kapitánovy služby“, a následná výpověď „Robinson, vládná nyní značným jménem...“, to implikují (tamtéž, s. 42). Do Brazílie však Robinson nedopluje, neboť loď ztroskotá někde u „Karaibických ostrovů“ (tamtéž, s. 46), a Robinson se stává trosečníkem dříve, než by se mohl stát bohatým brazilským plantážníkem jako v Defoeově románu.

Gräbnerovo převyprávění však příběh o Robinsonu Crusoeovi přizpůsobuje dobové cestopisné literatuře především v části, která pojednává o Robinsonových průzkumných výpravách po ostrovech, v nichž rozpoznává řadu exemplářů flóry a fauny. Jednotlivé exempláře jsou v textu tohoto převyprávění dokonce opatřeny vysvětlivkami pod čarou, které čtenáři zprostředkovávají dobové odborné poznatky o nejrůznějších druzích živočichů a rostlin, jejich výskytu apod. Tento způsob podání převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi využívá referencí ke skutečnému světu mnohem více než Defoeův román a výrazně připodobňuje vyprávění crusoiovského příběhu „vědeckému“ typu cestopisu a dobovým čtenářským očekáváním toho, jak byvají zprostředkovávána cestopisná vyprávění.

Pouze ve třetím z těchto tří německých převyprávění, která byla publikována v 19. století v češtině — Höckerově —, se součástí příběhu stává i epizoda, v níž

Robinson doplňuje do Brazílie a stane se tam majitelem plantáží a ztroskotává u pustého ostrova až při plavbě do Afriky, kam se vydává z Brazílie, aby sobě i dalším plantážníkům nakoupil otroky na práci na jejich polích. Přestože Höckerovo převyprávění obsahuje řadu deskriptivních pasáží týkajících se lodi, jejího řízení a navigace — včetně ilustrací s popisky — součástí vyprávění o plavbě nejsou žádná toponyma, jako tomu bylo v převyprávění Campeho a Gräbnerově.

Instruktivní ilustrace, které doprovázejí českou verzi Höckerova převyprávění, znázorňují nejprve zmiňované deskriptivní pasáže věnované lodi a později dokumentují Robinsonovy řemeslné činnosti a nástroje. I toto vyprávění aktualizuje crusoevský příběh o dobové poznatky, avšak více než o poznatky botanické a zoologické (jak tomu bylo v Gräbnerově převyprávění) se jedná o vysvětlení technických postupů a pomůcek.

Již výše zmíněné Šulcovo převyprávění sice v mnoha ohledech vychází z Campeho převyprávění, Šulc však znal i Defoeův originál nebo jiné převyprávění než Campeho. Jeho crusoevský příběh totiž obsahuje jak epizodu, v níž Robinson upadne do marockého otroctví, tak epizodu, v níž se stává plantážníkem v Brazílii — i když ve značně zkrácených podobách. Robinson se vydává ze severoněmeckého města (později je Hamburk zmíněn v souvislosti s jeho rodiči) do Londýna a odtud lodí do Afriky (přesnější lokace není pojmenována). Když loď zakotví na Madeiře, nechá se zlákat na cestu do Brazílie, ale loď je přepadena a Robinson zotročen. Až na „Tenerryfu“ však nejsou žádná geografická určení při vyprávění o Robinsonových plavbách zmiňována.

Později pak vycházejí i další česká převyprávění, kterým byl předlohou buď přímo Defoeův román, nebo některé jeho převyprávění, jež se od zmiňovaných německých převyprávění odlišovalo. Autorem vůbec nejkratší verze crusoevského příběhu publikované v 19. století je František Doucha, překladatel a autor řady knih pro děti, který příběh shrnul na pouhých pět tištěných stran (doplněných šesti obrázky) a roku 1875 publikoval pod názvem *Robinson a jeho divodružné příhody* (Doucha 1875). Vzhledem k rozsahu a heterodiegetické formě podání není překvapivé, že se Douchovo převyprávění cestopisným textům příliš nepodobá. Ačkoli byl František Doucha katolickým knězem, Defoeův příběh, mající potenciál i v rozvinutí roviny religiózně reflexivní, nevyužil k náboženskému výchovnému účelu. V úvodu jeho shrnujícího podání příběhu je sice vysloveno ponaučení, jež však religiózní atributy postrádá: „[...] jest lépe štěstí života svého pevně zakládati, nežli na tom, aby se člověk bludně honil za nejistotou podivných příhod“ (tamtéž, s. 5). Jelikož se vyprávění zaměřuje více na zobrazení záchrany věcí z vraku a následného Robinsonova materiálního sebezabezpečování se na ostrově nežli na náboženskou reflexi, vyprávěné události nikterak neimplikují, že by oním „pevným základem“, na němž je založeno lidské štěstí, mělo být náboženské ukotvení člověka. Dokonce ani obrazový doprovod nevizualizuje události příběhu náboženského charakteru, jimiž bývala převyprávění Defoeova románu nebo originální vydání románu (a jeho překlady) doprovázena: Robinson v modlitbách, Robinson čtoucí Písmo svaté apod. Namísto toho zobrazují ilustrace tyto události: přežití po ztroskotání; stavba obydlí; krmení papouška; objevení lidských ostatků; demonstrace Pátkovy podřízenosti Robinsonovi; záchránění Robinsona. Žádná z ilustrací tedy nemá religiózní téma. Douchovo převyprávění zvyrazňuje spíše dobrodružný aspekt crusoevského příběhu.

Campeho variantu cruseovského příběhu převyprávěl a vydal také Antonín Mojžíš, a to v roce 1884 pod názvem *Robinson*.⁶ Mojžíšovo převyprávění sice vychází z Campeho verze, ale nezachovává jeho dialogickou formu, podání je heterodiegetické. Stejně jako v Campeho vydání je uvedeno, že první Robinsonova námořní plavba z Británie povede do Guineje. Toponymum je opatřeno poznámkou pod čarou: „Guinea, země africká při Atlantském moři“ (Mojžíš 1884, s. 6). Rovněž ve shodě s Campeho verzí příběhu však Robinson na ostrově Madeira mění plány a namísto do Guineje se vydává s portugalskou lodí do Brazílie, avšak na cestě dojde ke ztroskotání a Robinson se zachraňuje na pustém ostrově. I v Mojžíšově převyprávění je tak část Robinsonova příběhu do ztroskotání značně zkrácena, podobně jako v Campeho verzi. Oproti Douchově variantě je zde však výraznější náboženský aspekt příběhu: Robinson se často obrací k Bohu, hledá útěchu v modlitbě, příběh je opatřen řadou odkazů k biblickému vyprávění: „když tu náhle spatřil ve vzduchu sokola, jenž nesl rybu v zobáku. I přišla mu na mysl slova, jež kdysi četl, že Bůh, který ptactvo nebeské živí, nedá člověku zahynouti“ (tamtéž, s. 8).

Mojžíšovo převyprávění však campeovskou předlohu rozšiřuje o informace přinášející přírodovědné, ale i společenskovedné (o vzniku daní, královské moci apod.) poznatky o aktuálním světě. Toto převyprávění sice nevyužívá (až na dvě výjimky) poznámkového aparátu, ale součástí vyprávění je i řada nenarativních pasáží vysvětlující či návodné povahy, které referují mimo vyprávěný fikční svět:⁷ „Všecky stromy, které dosud byl viděl, byly z druhu stromů kampaškových, jichž dřeva užívá se k barvení, které však nemají ovoce“ (tamtéž). Zde je patrná tendence ke sblížení cruseovské fikce s cestopisnými vyprávěními o skutečném světě.

Antonín Mojžíš, pod pseudonymem A. M. Lounský, spolu s Aloisem Josefem Hofmanem, pod pseudonymem Jaroslav Svákovský, pořizují v roce 1894 převyprávění nazvané *Život a podivuhodná dobrodružství Robinsona Krusoa* a vydané pod autorským jménem Daniel De Foe. Ačkoli by se mohlo zdát, že se jedná o první překlad původního Defoeova románu, a to včetně jeho druhého dílu (v češtině vůbec poprvé), není tomu tak zcela, především proto, že z Defoeova románu byly některé pasáže, zejména ty, které se týkají náboženských reflexí, vypuštěny. Proto řadím i tuto publikaci k převyprávěním, ač se převážně drží textu Defoeova románu a do českého prostředí tak poprvé přináší podobu příběhu (včetně způsobu jeho diskurzivní prezentace), jak jej podal Daniel Defoe.

V roce 1897 bylo vydáno ještě převyprávění Františka Rutha pod názvem *Robinson Krusoe. Dobrodružné příběhy jinocha na pustém ostrově*, které se pak v první

6 V publikaci je explicitně uvedeno: „Dle J. Kampa dítkám vypravuje...“ (Mojžíš 1884).

7 V některých případech jsou tyto pasáže do vyprávěného příběhu začleněny velmi neústrojně. Např. když Robinson přemýšlí o tom, jak rozmnožit kokosový strom, obsahuje vyprávění pasáž o roubování, která je psána dikcí, jakou bývají psány návody. A to i přesto, že Robinson o očkování a roubování nemá znalosti a kokosová palma se roubováním nerozmnožuje: „Rouby se řezají z letorostů mladých zdravých stromů druhu ušlechtilého. Očkujíce vyřízneme z letorostu štěpného stromu očko a zastrčíme je do letorostu pláňte po kůru. Aby tam přirostlo, omaže a obváže se pečlivě. Tak srostou obě části dohromady a pučící roub neb očko nabývá přirozenosti stromu, z něhož jsme je vzali. Palmu kokosovou rozmnožovati však lze toliko semenem“ (Mojžíš 1884, s. 20).

polovině 20. století dočkalo několika reedic. I v Ruthově verzi crusoiovského příběhu, který je podán opět v heterodiegetickém vyprávění, je Robinson německým mladíkem z Hamburku, který se na moře vydává z přístavu ležícího na břehu Labe. Z Londýna se plaví do Guineje, v přístavišti na Madeiře však mění plány a nastupuje na portugalskou loď, která vyplouvá do Brazílie. Oproti Campeově verzi je ovšem loď přepadena piráty a Robinson s ostatními jsou zavlčeni „do města marokánského“ (Ruth 1897, s. 10). Také z následujících příhod až do ztroskotání na pustém ostrově je zřejmé, že Ruthovo převyprávění zde vychází z Gräbnerovy verze. Na Robinsonově cestě od zmíněného „marokánského města“ až po pustý ostrov nejsou uvedena žádná toponyma ani geografické a topografické údaje, které by odkazovaly ke skutečnému světu.

Ačkoli tedy Ruth z Gräbnerova převyprávění zjevně čerpal, v některých ohledech se jeho převyprávění výrazně odlišuje.⁸ Zatímco český převod Gräbnerova převyprávění obsahoval řadu botanických a zoologických pojmů a pseud odborný poznámkový aparát, Ruthova verze se přímým označením spíše vyhýbá:⁹ „Konečně uviděl jakousi bylinu, která nízko od země rostouc v hustých trsích nesla květy barvy bílé, zažloutlé a namodralé, a vedle květův i ovoce jakési na některých bylo, zelené kuličky zvící větších třešní. Do jedné kousl, ale poznal, že nedá se jísti. Nevrlé tedy celý trs, z něhož ochutnal ovoce, ze země vyškubl a byl by jej již odhodil, když na kořenech uzel větší i menší hlízy. Hádal, že to snad jest pravé ovoce té rostliny, a opět jich okusil; ale také mu po chuti nebyly, jsouce tvrdý a nechutný. Chvilí na plody ty se zadíval, až mu připadlo, že přece snad by mohly býti k užtku nějakému, třeba ho hned neznamenal. Proto několik hlíz do své torby vložil a dále kráčel, však velmi pomalu a opatrně“ (tamtéž, s. 26).

V Ruthově převyprávění tedy absentují jak geografická, tak botanická a zoologická pojmenování, stejně jako pojmenování kulturně-historická, která by referovala ke skutečnému světu a přibližovala tak crusoiovský příběh cestopisné literatury. Tento trend bude pokračovat ve většině případů českých převyprávění vzniklých ve 20. století.

Ač bývá převyprávění *Robinson Krusoe* Jaroslava Tvrdého datováno do roku 1900, bylo publikováno již v roce 1895.¹⁰ „Tvrdého“ *Robinson Krusoe* vychází, pokud jde o část

8 Ruthova inovace crusoiovského příběhu, těžící z druhého dílu Defoeova románu, spočívá především v tom, že Ruthův Robinson se po návratu z ostrova domů do Anglie po letech rozhodne podívat zpět na „svůj ostrov“, kde přichází o přítele Pátka, který je zastřelen šípy divochů.

9 Zřídka výjimkou je toto určení: „Byly to lamy, jež také jmenují se kuanoko; vlastní jejich původní jest Peru v Jižní Americe, kterážto země patřívala Španělům“ (Ruth 1897, s. 26).

10 Převyprávění nazvané *Robinson Krusoe*, u něhož je jako autor uveden Jaroslav Tvrdý, není datováno. Na publikaci, jejíž digitalizovaná verze je dostupná v Digitální knihovně Kramerius, je tužkou dopsáno „kolem roku 1900“ a tento rok bývá obvykle uváděn jako rok vydání. Podařilo se mi však objevit v *Národních listech* z 8. 12. 1895 (č. 339, s. 5), že tento titul je k tomuto dni zařazen mezi právě vydanými novinkami knihkupectví Aloise Hynka. Proto se domnívám, že lze tento titul spolehlivě datovat právě rokem 1895. Byl tedy vydán ještě před Ruthovým převyprávěním. Další nejasnost u tohoto převyprávění spočívá v jeho autorství. Jméno Jaroslav Tvrdý je patrně pseudonym. V článku Ivo Fencla zveřejněném 7. 5. 2018 pod názvem *Jak to bylo s Robinsonem* je zmíněna informace, že autorem skrývají-

vyprávění věnovaného Robinsonově námořní plavbě (včetně zmíněného zastavení na Madeiře) až po ztroskotání, z Campeho. Heterodiegetické vyprávění o německém mladíkovi má velmi obdobnou osnovu jako verze Ruthova, včetně zpětného návratu Robinsona na „jeho“ ostrov, a vychází nejen z Campeho převyprávění, ale i z převyprávění Gräbnerova. „Tvrdého“ varianta crusoovského příběhu je jednoduchým dobrodružným vyprávěním, u něhož je poznávací složka a odkazování ke geografii a přírodovědným poznatkům skutečného světa, jež Gräbnerovo převyprávění sblížovala s cestopisnou literaturou, přítomná jen v zanedbatelné míře.

Povahu jednotlivých převyprávění (i míru jejich příbuznosti s cestopisnými vyprávěními) naznačují vždy již v úvodu jednotlivých převyprávění sdělené Robinsonovy motivace k odchodu z domova na moře. V původním Defoeově románu Robinson pronáší: „Mne však jediné vábilo státi se námořníkem“ (Defoe 1968, s. 9); „[...] má touha po světě je nepřekonatelná, že nejsem s to, abych se k čemukoliv jinému upjal“ (tamtéž, s. 11). V Campeho převyprávění se Krůze Robinson rovněž neztotožňuje s otcovým přáním, aby se vyučil „kupectví“. Jeho motivací k odchodu však není ani tak touha po vzdálených krajích jako spíše nechuť vykonávat otcem určené řemeslo, tedy činnost, která nepřináší žádné nové poznání: „Pravilť, že raději do dalekých krajín půjde, aby každý den mnoho nového viděti a slyseti mohl“ (Campe 1836, s. 7). Tuto formulaci z Campeho převyprávění přebírá do svého převyprávění jen v mírně pozměněné podobě i Pavel Josef Šulc: „On říkával, že raději cestovati bude do širého světa, by každého dne mnoho nového viděl a slyšel“ (Šulc 1874, s. 9).

V Gräbnerově variantě crusoovského příběhu pozoruje Robinson jako malý chlapec, vyrůstající v Hamburku na břehu Labe, jak v přístavu z lodí vykládají „podivné věci“, a otec mu pak vypravuje „že tyto lodí přicházejí většinou z dalekých krajín, kdež bydlí jiné lidé a jiná zvířata nežli v zemích německých. Také prý tam rostou stromy vysoké jako věže, s květem a ovocem takorčka báječným. Vše to vzbudilo v něm touhu, aby jednou také odplouti mohl na takové lodí, nechť by to bylo kamkoli“ (Gräbner 1886, s. 6). Zaujetí exotickou flórou a faunou, její podrobné výčty a popisy, lze pak chápat i jako naplnění Robinsonovy touhy.

V Höckerově převyprávění je Robinson mladý Angličan z Yorku, jehož otec již nežije, ale zabezpečil Robinsona tím, že mu zjednal místo v obchodě svého přítele. Robinson se však matce svěří: „Mne pudí cosi do dálky silou neobyčejnou, mysl má je jako pták, ježž cosi láká do ciziny neznámé [...] toužím poznati cizí krajiny a národy; o závod bych letěl s rychlým rackem, proháněl se po bouřných vlnách oceánu a vrátil se konečně zase jako slavný plavec“ (Höcker 1888, s. 2). V těchto výpovědích je jasně pojmenován onen specifický pocit, kteří němečtí cestovatelé 18. a 19. století označovali výrazem „fernweh“, tedy cestovatelská touha po vzdálených místech. A Robinson dokonce vzpomíná, jak od dětství dychtivě hlta vyprávění o objevech a plavbách portugalských mořeplavců, Kolumbových ad. (tamtéž, s. 3). První kapitola Höckerova převyprávění se dokonce jmenuje „Touha po cestování“.

cím se za tímto pseudonymem je Václav F. Bambas, který psal a překládal krvavé romány a jinou pokleslou literaturu. Tuto informaci se mi však dosud nepodařilo ověřit. Jako rok vydání je Fenclem chybně uváděn rok 1900.

Ve srovnání s motivacemi k cestování a poznávání zejména právě Höckerova Robinsona jsou motivace Robinsona Ruthova zacíleny velmi odlišně a dosti přízemně. V Ruthově převyprávění je Robinson karatelským tónem vyprávěče představen jako lenivý český Honza, který se chce vydat do světa, nikoli však z touhy po poznání, ale z naivní představy, že ve světě přijde ke štěstí a blahobytu, aniž by ho to stálo nějaké úsilí: „[...] třeba jen vydati se na cestu do širého světa, tam že je blahobyt, všeho hojnost a koláče bez práce. Nezkušený hoch myslil, že všude jinde lépe jest než doma, kde přece občas rodiče ho napomínají k pilnosti a práci, že tam daleko za mořem vše jest krásnější, lepší, pohodlnější“ (Ruth 1897, s. 2).

Obecně lze konstatovat, že převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi publikovaná v českém prostředí (a v českém jazyce) v 19. století, ač jsou vzájemně dosti odlišná, se přibližují dobové cestopisné literatuře (a současně se vzdalují Defoeově románové podobě příběhu) tím, že přejímají některé její znaky: 1. užití toponym, příp. dalších geografických údajů, referujících ke skutečnému světu, 2. užití botanických a zoologických názvů zpřesňujících popis flóry a fauny na úkor fantastických zvířat a úkazů přítomných v Defoeově románu, 3. užití poznámkového aparátu přejatého z odborných faktuaálních textů, 4. užití dobových historických, kulturních a společenských souvislostí pro faktuaální kontextualizaci příběhu, 5. užití instruktivních či popisných ilustrací a 6. absence či výrazné omezení Robinsonových náboženských reflexí oproti Defoeově románu. Ne každé převyprávění se vyznačovalo všemi těmito znaky, nejvíce z nich je přítomno v převyprávění Gräbnerově.

Uvedené koincidence mezi proměnami podob cestopisné literatury a proměnami podob převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi by však neměly zastínit fakt, že transformace jednotlivých převyprávění příběhu o Robinsonu Crusoeovi nebyly zapříčiněny výhradně sousledností s vývojem dobové cestopisné literatury a jejím prostřednictvím formovanými dobovými čtenářskými očekáváními, ale také jinými okolnostmi: např. snahou přizpůsobit crusoeovský příběh určité čtenářské skupině, snahou využít příběhu k ideovým či edukativním účelům nebo například snahou dosáhnout komerčního úspěchu. V rámci tohoto příspěvku jsem však sledoval a záměrně akcentoval právě vztah mezi variantami crusoeovského příběhu a cestopisnou literaturou v 19. století.

PRAMENY

Campe, Joachim Heinrich: *Mladší Robinson.*

Knižka zvláštní šlechtní mládeži české ku poučení a vyrazení, přel. Václav Matěj Kramerius. Alois Josef Landfras, Tábor — Jindřichův Hradec 1836.

Campe, Joachim Heinrich: *Nejstarší Robinson,*

jeho šťastné a nešťastné přhody, přel. Václav Rodomil Kramerius. Alois Josef Landfras a syn, Jindřichův Hradec 1864.

Coetzee, John Maxwell: *Ďabiel DeFoe,*

přel. Edita Drozdová. Metafora, Praha 2009.

DeFoe, Daniel: *The Life and Strange Surprising*

Adventures of Robinson Crusoe of York, Mariner. T. Cox, London 1719.

DeFoe, Daniel: *The Life and Most Surprising*

Adventures of Robinson Crusoe of York, Mariner. E. Midwinter, London 1722.

Defoe, Daniel: *The Wonderful Life, and Most*

Surprising Adventures of Robinson Crusoe, of York, Mariner. Faithfully Epitomized from the Three Volumes, and Adorned with Cutts Suited to the Most Remarkable Stories. A. Bettesworth and C. Hitch, London 1737.

- De Foe, Daniel** [A. M. Lounský — Jaroslav Svákovský]: *Život a podivuhodná dobrodružství Robinsona Krusoa*. Alois Hynek, Praha 1894.
- Defoe, Daniele**: *Život a dobrodružství Robinsona Crusoe*, přel. Albert Vyskočil. Tiskový odbor Československé Ochrany matek a kojenců, Praha 1920.
- Defoe, Daniel**: *Život a zvláštní podivná dobrodružství Robinsona Crusoe námořníka z Yorku*, přel. Albert Vyskočil. Mladá fronta, Praha 1968.
- Doucha, František**: *Robinson a jeho divodružné příhody*. Knihkupectví dra. Grégra a Ferd. Dattla, Praha 1875.
- Gildon, Charles**: *The Life and Strange Surprising Adventures of Mr. D- De F- of London, Hosier*. 2. vyd. J. Roberts, London 1719.
- Gräbner, Gustav Adolf**: *Robinson Crusoe. Příběhy dobrodružného jinocha na pustém ostrově*, přel. Václav Leopold Moser. M. Knapp, Praha 1886.
- Höcker, Karl Rudolf Oskar**: *Robinson Crusoe. Cesty a příhody Robinsonovy na zemi i na moři*, přel. Jan V. Novák. Fr. A. Urbánek, Praha 1888.
- Kramerius, Václav Matěj**: *Dva indické „cestopisy“*. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2019.
- Mojžíš, Antonín**: *Robinson*. Alois Hynek, Praha 1884.
- Novák, Jan V.**: *Robinson Crusoe*. I. L. Kober, Praha 1890.
- Ruth, František**: *Robinson Crusoe. Dobrodružné příběhy jinocha na pustém ostrově*. Rudolf Štorch, Praha 1897.
- Šulc, Pavel Josef**: *Robinson. Obraz ze života pro mládež i pro dospělé*. Dědicové J. Škarnicla, Uh. Skalice 1874.
- Šulc, Pavel Josef**: *Robinson. Obraz ze života pro mládež i pro dospělé*. 4., změněné vydání. B. Stýblo, Praha 1931.
- Tournier, Michel**: *Pátek aneb Lúno Pacifiku*, přel. Michal Pacvoň. Pavel Mervart, Praha 2006.
- Tvrdý, Jaroslav**: *Robinson Crusoe*. Alois Hynek, Praha 1895.

LITERATURA

- Bannet, Eve Tavor**: *Robinson Crusoe and Travel Writing: The Transatlantic World*. In: John Richetti (ed.): *The Cambridge Companion to „Robinson Crusoe“*. Cambridge University Press, Cambridge — New York 2018.
- Brožová, Věra**: K českým adaptacím Defoeova Robinsona v 19. století. In: Kateřina Piorecká — Václav Petrbok (eds.): *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 22.-24. února 2007*. Academia, Praha 2008, s. 293–305.
- Faktorová, Veronika**: *Mezi poznáváním a imaginací. Podoby obrozenského cestopisu*. ARSCI, Praha 2012.
- Fencl, Ivo**: Jak to bylo s Robinsonem. *Literarky.cz*, 7. 5. 2018 <<http://literarky.cz/literatura/recenze/26227-jak-to-bylo-s-robinsonem>> [18. 10. 2018].
- Greenblatt, Stephen**: *Podivuhodná vlastnictví. Zázraky Nového světa*, přel. Lucie Johnová. Nakladatelství Karolinum, Praha 2004.
- Hlinka, Bohuslav**: *Robinson Crusoe. Mýtus a skutečnost*. Nakladatelství Práce, Praha 1983.
- Hrabal, Jiří**: *Ostrov Robinsona Crusoe v české literární kultuře*. In: Týž (ed.): *Ostrov v literaturách a kulturách střední Evropy*. Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc 2020, s. 11–33.
- Hrabal, Jiří**: *Český divoch Pátek*. In: David Skalický — Jan Wiendl (eds.): *Protřepat, nemíchat! Mezi literární vědou a kulturními studii*. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2022, s. 91–103.
- Jungmann, Josef**: *Historie literatury české aneb Soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvětlení a jazyka*. F. Řivnáč, Praha 1849.
- Lachmann, Renate**: *Memoria fantastika*, přel. Tomáš Glanc. Herrmann & synové, Praha 2002.

Loveman, Kate: *Reading Fictions 1660–1740:*

Deception in English Literary and Political Culture. Ashgate, Aldershot 2008.

Suk, Václav František: *Robinson Crusoe. Úhor*

11–12, 1923, č. 4, s. 29–32; č. 6, s. 58–61; č. 7–8, s. 78–83; č. 10, s. 119–124; č. 11, s. 137–140; č. 12, s. 151–155; 1924, č. 2, s. 17–21; č. 3, s. 38–39; č. 4, s. 51–52; č. 5, s. 68–70; č. 9, s. 121–129; č. 10, s. 143–146.

Suk, Václav František: Vidění andělské.

Dodatek k článku „Robinson Crusoe“. *Úhor* 12, 1924, č. 11, s. 158–160.

Spivak, Gayatri Chakravorty: *A Critique of Postcolonial Reason: Toward A History of the Vanishing Present.* Harvard University Press, Cambridge — London 1999.